

ČOVJEK I OKOLIŠ U SOCIJALNOM KONTEKSTU. PRILOG SOCIJALNO-EKOLOŠKOM ISTRAŽIVANJU

HUMAN AND ENVIRONMENT IN SOCIAL CONTEXT. EXAMPLE OF RESEARCH IN SOCIAL ECOLOGY

Tomislav Krznar

Šercerova 17
10000 Zagreb
tomislav_krznar@yahoo.com

Primljeno / Recieved: 30. 6. 2008.
Prihvaćeno / Accepted: 22. 10. 2008.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Stručni rad
Professional paper
UDK / UDC: 504.03

Sažetak

U ovom članku autor nastoji dati osnovne informacije o socijalnoj ekologiji, i to na primjeru analize jednog godišta istoimenog časopisa. Spomenuti postupak nastoji uokviriti u odnosu triju područja koja se bave okolišnim problemima: socijalnom ekologijom, ekohistorijom i bioetikom. Cilj je članka prikazati kako je istodobno potrebno izučavati građu, empirijski tragati za odgovorima na pitanja i promišljati probleme. Čini se da je interdisciplinarnost u istraživanju okoliša najbolja za to.

Ključne riječi: socijalna ekologija, ekohistorija, bioetika, čovjek i priroda, okoliš, interdisciplinarnost

Key words: social ecology, ecohistory, bioethics, human - nature relation, environment, interdisciplinarity

Uvod

Osnovna namjera ovoga rada jest pokušaj prikaza jednog segmenta istraživanja okolišnih pitanja u kontekstu zanimanja humanističkih znanosti za okoliš. Riječ je o prikazu problematike socijalne ekologije s posebnim osvrtom na sadržaj jednog godišta istoimenog časopisa. Ovaj časopis naslovljen *Socijalna ekologija*, koji izlazi već sedamnaestu godinu,¹ značajno je mjesto susretanja različitih pristupa i načina obrade problema, i to tako što osobito njeguje multidimenzionalnost i interdisciplinarnost pristupa. U ovom radu donosimo prikaz godišta 2007.

¹ *Socijalna ekologija*. Časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline izlazi u izdanju Hrvatskog sociološkog društva i Zavoda za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Glavni urednik je prof. dr. sc. Ivan Cifrić, a Uredništvo i Izdavački savjet čine brojni eminentni stručnjaci raznih područja iz Hrvatske i inozemstva.

Važno je napomenuti da je istraživanje prezentirano u ovom radu dio većeg istraživanja² koje nastoji povezati različite humanističke discipline kroz njihov središnji interes - okoliš. U tom pogledu posebice spominjemo ekohistorijska istraživanja i bioetiku, osobito onaj dio bioetike koji se bavi okolišnim i ekološkim temama. Kako je riječ o uistinu širokom području, navodimo samo osnovne informacije kako o socijalnoj ekologiji - posebno gledajući na njezine početke, programski ocrtane u spomenutom časopisu - tako i o sadržaju broja čiji prikaz donosimo.

Socijalna ekologija

Kada je u pitanju rasprava o interesu bilo koje humanističke discipline za okoliš, nezaobilazno je početi od učinaka čovjekova djelovanja, i to onih koji su sasvim negativni po prirodnu cjelovitost i okoliš.³ Najčešće se ti učinci obuhvaćaju pod terminima antropogenog utjecaja na okoliš, a riječ je primarno o onečišćenju tla, zraka i vode, deforestaciji, istrebljivanju biljnih i životinjskih vrsta, porastu broja ljudi itd. Svim tim procesima zajednička je karakteristika destrukcija kao osnovni učinak djelovanja čovjeka na prirodu. U tom se pogledu često govori o kraju prirode ili čak i o kraju čovjeka. Važno je također napomenuti da spomenute dimenzije čovjekova odnosa prema prirodi i okolišu stvaraju niz socijalnih problema koji se očituju na ekonomskom, rodnom ili etničkom planu. Upravo u tom kontekstu nastaje socijalna ekologija, a I. Cifrić kaže kako je njezin razvoj »vezan za razvoj i tendencije same ekologije kao biološke discipline, ali i za društveni razvoj te za objektivne procese koji nisu predmet samo prirodno-znanstvenih disciplina. Ona ima, dakle, čvrsto uporište u tezi o povezanosti i uzajamnosti socijalnog i ekološkog kao jednog cjelovitog kompleksa suvremenog - industrijskog društva.«⁴ Uzevši to u obzir, moguće je socijalno-ekološku problematiku definirati »kao problem suvremenih odnosa socijalnog i ekološkog kompleksa koji istražuju različite discipline.«⁵

Možemo konstatirati da je industrijsko društvo⁶ najznačajniji oblik destruktivnog djelovanja na prirodu i okoliš jer je u tom razdoblju bilanca utjecaja najstrašnija. Ovakvi učinci izazivaju

² O tome više u prikazu ekohistorije u kontekstu okolišne problematike usp. Krznar, T., Prilog istraživanju odnosa čovjeka i okoliša u vremenu. Prikaz jednog časopisa. *Socijalna ekologija* 17 (2008.), 2. str., 133 i slj.

³ U ovom radu posebno ne razlikujemo termine *priroda* i *okoliš*. Ipak, kada govorimo o onim aspektima čovjekove *okoline* koji uključuju prirodnu dimenziju s jedne, te socijalnu i kulturnu dimenziju s druge strane, rabimo termin *okoliš*. Kada, pak, govorimo o obuhvatnosti životnih procesa te odnosu žive i nežive materije kroz biološke ili ekološke procese, tada govorimo o *prirodi*. To bi se moglo shvatiti i u svjetlu konstatacije kako čovjek prerađujući prirodu stvara svoj okoliš. O tim problemima usp. Krznar, T.: René Descartes i suvremeno shvaćanje prirode, *Socijalna ekologija* 16 (2007.) 1; Krznar, T., Čovjek i njegovo poimanje prirode. *Priroda* 11/2006. Prvi članak detaljnije je prikazan u sklopu prikaza prvog sveska časopisa.

⁴ Usp. Cifrić, Ivan, Socijalna ekologija - problemi i perspektive. Treći program Hrvatskog radija (1990.) 28. str. 161.

⁵ Usp. Uz prvi broj Socijalne ekologije. *Socijalna ekologija* 1 (1992.) 1.

⁶ Kada je riječ o kritici industrijskog društva, i to s gledišta dubinske ekologije, treba spomenuti dvije knjige Tomislava Markusa: *Ekologija i antiekologija. Kasna tehnička civilizacija i mogućnosti radikalnog ekologizma*. Hrvatsko sociološko društvo - Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 2004., te *Dubinska ekologija i suvremena ekološka kriza. Jedan bioekološki pregled*. Hrvatsko sociološko društvo - Institut za društvena istraživanja - Zavod za sociologiju Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 2006. Riječ je o radikalnoj kritici industrijskih i tehničkih društava. Te su knjige posebno zanimljive i s gledišta socijalne ekologije i ekohistorije.

brojne socijalne probleme koje je teško promatrati izvan zacrtanog okolišnog okvira, tim više što kompleksnost ovih problema zahtijeva višeslojnu upućenost. Možemo reći da su rješenja tih socijalno-ekoloških problema i potraga za njima postali fundamentalni za čovjekov opstanak i društveni razvoj. »Nije riječ samo o globalnim problemima i apstraktnim spoznajama znanosti«, kako napominje I. Cifrić, »već primarno o neposrednim pitanjima velikih razvojnih projekata u svijetu i u nas. Primjera radi, spomenut ćemo sve veći interes za regionalni razvoj kao pretpostavku suvremenog europskog koncepta. Osim toga, izuzetni su problemi energetske politike, prostornog planiranja proizvodnih kapaciteta i ljudskih naselja, utjecaja postojećeg i poželjnog stanja tehnološke razvijenosti na okolinu, kvalitete okoline i stanja kulturne i prirodne baštine itd. Sve su to problemski sadržaji u proučavanju kojih socijalne znanosti moraju aktivnije sudjelovati i javno pripomoći njihovu rješavanje.«⁷ S druge strane, riječ je o nizu problema koji dotiču rodna pitanja i pitanja ekonomskog razvoja. Možemo ovdje ponoviti riječi M. Bookchina kako ono što definira socijalnu ekologiju kao *socijalnu* jest činjenica što svi naši ekološki problemi izrastaju iz duboko ukorijenjenih socijalnih problema. Konsekventno, »ekološki se problemi ne mogu razumjeti, a nekmoli riješiti bez rješavanja socijalnih problema. Ukoliko želimo konkretizirati ovo: ekonomski, etnički, kulturni, spolni i drugi konflikti leže u jezgri ekoloških problema s kojima se susrećemo kao i onih koji izazivaju ekološke katastrofe.«⁸

Ovakva goruća pitanja traže odgovor, a jedan sklop odgovora pokušava pružiti i socijalna ekologija. Iako je ona relativno mlada disciplina, vrijedi napomenuti kako povijest »jedne discipline ili znanosti počinje od njezina konstituiranja, a povijest problema seže mnogo dalje u čovjekovu povijest. Vrlo često taj razvoj ide paralelno jer se discipline konstituiraju onda kada se i određeni društveno relevantni problemi kumuliraju.« Nadalje, sam pojam »socijalna ekologija«, kako napominje I. Cifrić, govori o »shvaćanju pojma 'ekološko' mnogo širem od odnosa čovjeka i prirode, tj. biogeografskih čimbenika, uključuje i socijalne čimbenike, ali se on ne može potpuno zamijeniti s pojmom 'socijalno'. S druge strane, 'socijalno' se ne može 'biologizirati' tako da izgubi svoj pravi smisao. Čovjek je prirodno biće, ali i socijalno, kulturno, pa se i spram sebe samoga (vlastite produkcije), spram svojega okoliša odnosi i povijesno. Njegov povijesni odnos znači da traži šansu za budućnost jer sve što sada (danas) čini - čini za budućnost.« No, za razliku od ekologije kao biološke (prirodnoznanstvene discipline) znanosti, koja u sebi ne nosi vrijednosne sustave i etičke nazore, »socijalna ekologija u sebi sadrži i elemente vrednovanja kao važne za racionalan odnos s okolišem. To vrednovanje može biti izraženo i u različitim koncepcijama. I teza o »zaštiti i unapređivanju čovjekova okoliša« u sebi sadrži elemente vrednovanja - »mi ne trebamo samo zaštitu

⁷ Usp. programski tekst objavljen u prvom broju Socijalne ekologije, a naslovljen Uz prvi broj Socijalne ekologije. Socijalna ekologija 1 (1992.) 1.

⁸ Usp. Bookchin, Murray. What Is Social Ecology? Dostupno na: http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/bookchin/socecol.html. Vrijedi napomenuti kako je ovaj autor, osim što je klasik socijalnoekološke literature, ujedno i autor anarhističke literature. O tome rječitro svjedoče njegovi stavovi i iz navedenog teksta. Primjerice, Bookchin naglašava kako socijalna ekologija ne ignorira »činjenicu da se šteta koju uzrokuje elitističko društvo svojim utjecajima na prirodni svijet podudara sa štetom koju ovo društvo uzrokuje na čovječanstvu. Isto tako, ona ne previda da sudbina ljudskog življenja ide ruku pod ruku sa sudbinom neljudskih oblika života«.

okoliša». ⁹ Ovime smo ocrtali barem dvije dominantne dimenzije socijalne ekologije: širinu i nadilaženje proklamacije vrijednosne neutralnosti. Ovo potonje uvjetovano je karakterom djelatnosti, a to je traženje mogućih odgovora i rješenja za krizu u kojoj se čovjek nalazi, i to zbog destrukcije koju je sam izazvao. Kada je riječ o širini pristupa, cilj socijalne ekologije nije »zatvaranje u uske disciplinarne okvire i bavljenje ekskluzivnim temama u uskom krugu sociologa. Njezin je cilj širenje vlastitih spoznaja, razumijevanje sadržaja i korištenje rezultata njezinih istraživanja i istraživanja drugih znanosti. Ona se približava području politike, ali ne prelazi u politiku: njezin je cilj demokratska ekološka politika«. ¹⁰ Važno je također naglasiti kako su pojedine discipline postale suviše uske da bi dale odgovore na spomenuti problem te je stoga upravo na njihovim prividnim ograničenostima nastala potreba za drugačijim i cjelovitijim promatranjem ekoloških pitanja. Treba naglasiti kako je možda ipak pretenciozno isticanje da je ekologija »sveobuhvatna disciplina« koja u sebi supsumira niz drugih disciplina. To je čest slučaj u ekologu, posebice socijalne orijentacije. Ipak, kako naglašava I. Cifrić, »problemi i predmetnost postojećih disciplina ne dokidaju se nastankom humane ekologije, već ostaju i dalje posebne discipline, premda nedovoljne za potrebe cjelovitih odgovora o odnosu čovjekova društva i okoline.« ¹¹ Kako vidimo, traganje za rješenjima uokvireno je sasvim praktičnim ciljevima. Riječ je i o pokušaju stvaranja drugačije klime *duhovnosti* - drugačije od one koja je prouzročila destrukciju - no treba napomenuti da je duhovnost koja dominira socijalnom ekologijom bez daljnega naturalistička prije nego supernaturalistička ili panteistička. ¹² Također je važno napomenuti da se socijalna ekologija znatno oslanja na sociologiju, i to ponajprije u pitanju metode. To je vidljivo kroz istraživanja mišljenja ispitanika i statističku obradu podataka te u priložima čiji pregled donosimo u nastavku.

U sljedećem dijelu nastojat ćemo prikazom triju brojeva prošlogodišnjeg godišta časopisa ilustrirati neke od spomenutih dimenzija. Prošle je godine *Socijalna ekologija* izdana u dva broja i jednom dvobroju. Sljedeće poglavlje na taj način numerički označava pojedine sveske. Važno je napomenuti da u prikazu, koji je zapravo i središnji dio ovoga rada, donosimo samo osnovne informacije o priložima u pojedinim svescima. To nastojimo činiti tako da ilustriramo navedene dimenzije socijalno-ekološkog istraživanja. ¹³

⁹ Usp. Cifrić, Ivan. *Socijalna ekologija - problemi i perspektive*. Treći program Hrvatskog radija (1990.) 28. str. 162.

¹⁰ Usp. Cifrić, Ivan. *Socijalna ekologija - problemi i perspektive*. Treći program Hrvatskog radija (1990.) 28. str. 163.

¹¹ Usp. Cifrić, Ivan. *Socijalna ekologija. Prilozi zasnivanju discipline*. Globus, Zagreb, 1989., str. 306.

¹² Usp. Bookchin, Murray. 'What Is Social Ecology?' Dostupno na: http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/bookchin/socecol.html

¹³ Važno je dodati još jednu metodološku napomenu. Naime, radi bolje ilustracije sadržaja priloga pojedinih brojeva časopisa korišteni su navodi, i to tako da nakon zatvorenog navoda donosimo broj u zagradi. Taj broj označava stranicu u dotičnom svesku časopisa, a kako bismo izbjegli zabunu, na početku prikaza svakog broja donosimo u fusnoti potpune bibliografske podatke o svesku kojemu dajemo prikaz. Treba napomenuti da prikaz priloga koji ne podliježu recenziji donosimo u fusnoti na kraju prikaza pojedinog sveska.

Prikaz jednoga godišta časopisa *Socijalna ekologija*

Broj 1

Prvi članak ovoga broja¹⁴ prilog je autorice Ivanke Buzov, naslovljen *Socijalna perspektiva ekofeminizma*. Uvodno autorica prezentira temeljne pojmove vezane uz pojavu i razvoj ekofeminizma. Kada govorimo o ekofeminizmu, riječ je o pokretu koji se javlja kao dio »novog vala radikalnog feminističkog pokreta koji je doprinio upotpunjavanju slike nečega što uz ekološki, pokrete za ljudska i građanska prava, antiratni i antinuklearni pokret, predstavlja potencijal nove ljevice koja je prepoznala važnost pravljenja veza između različitih formi socijalne i ekološke nepravde« (str. 2). Svakako je važno promotriti odnos ekofeminizma prema drugim društvenim pokretima ili doktrinama. Riječ je ponajprije o odnosu prema feminizmu i socijalnoj ekologiji. U tom pogledu autorica obrazlaže točke presijecanja spomenutih teorija i pokreta. Kada je riječ o ekološkim pokretima, treba napomenuti da oni imaju kraću tradiciju i prvi se put pojavljuju u drugoj polovici 20. stoljeća. Pokreti ekofeminizma nisu usmjereni prema moći ili vlasti, nego prije prema pojedincu. Riječ je o kritici muškog hijerarhijski organiziranog i na dominaciji utemeljenog odnosa prema prirodi i ženi. Upravo to je dodirna točka ekofeminizma i socijalne ekologije, a kao zajednički nazivnik možemo spomenuti anarhistički impuls. U konačnici, kada je riječ o spomenutim odnosima na planu društvo - priroda ili muškarac - žena, vidljivo je da postoje brojni problemi koji stvaraju višestruko destruktivne okolnosti u tom pogledu. Kako kaže autorica, ekofeminizam svakako doprinosi rekonceptualizaciji znanstvene, socijalne i političke prakse.

Drugi članak u ovom broju, autorica Branke Galić i Marije Geiger, naslovljen je *Od logike dominacije prema etici brižnosti. Konceptualna utemeljenja ekofeminizma*. U središtu članka je tema opresije, i to dvostruke, kako prema prirodi tako i prema ženi. Međutim, ta opresija je utemeljena na konceptualnom okviru koji sadrži vjerovanje, vrijednosti, stavove, pretpostavke itd. Opresivni konceptualni okvir je onaj koji »funkcionira tako da objašnjava, održava i opravdava odnose nepravedne dominacije i subordinacije. Kada taj okvir djeluje tako da opravdava podređenost žena od strane muškaraca, onda je on patrijarhalan. Ekofeministički diskurs ne temelji se samo na kritici postojećeg, već sugerira i smjernice za oblikovanje feminističke etike i etike okoliša« (str. 18). Središnji dio izlaganja ide u smjeru isticanja logike dominacije kao sržnog elementa svih ekofeminističkih teorija. S druge strane logika dominacije, povijesno govoreći, uvijek funkcionira unutar patrijarhata, što stavlja patrijarhat na vrh ekofeminističkih kritika. Važno je napomenuti da i jezik (izričaj) sudjeluje u toj perpetuaciji dominacije, a time i u održavanju patrijarhata. Riječ je zapravo o feminiziranju podređenog i podređivanju femininog kroz ponašanje. U tom pogledu, kako napominju autorice, ekofeministička kritika treba biti što obuhvatnija, inače ne ispunjava zadaću dekonstrukcije patrijarhata. Svakako treba napomenuti, kada je riječ o patrijarhatu, da je to disfunkcionalni sustav, i to sa socijalnog gledišta jer je nefleksibilan i konfuzan, a

¹⁴ *Socijalna ekologija. Časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*. Hrvatsko sociološko društvo - Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 16 (2007.) 1.

s ekološkog jer je usmjeren na razaranje, a ne na očuvanje i poštovanje. Upravo govor o logici dominacije, kako ističu autorice, znači pokušaj identificiranja vrijednosti utjelovljenih u nepravednim društvenim hijerarhijama, mapiranje učinaka takvih hijerarhija i takve logike, što su krucijalni projekti za moralnu filozofiju.

Treći članak u ovom broju je *Simbol ruke. Razmatranja o pojavi i značenju simbola ruke u kontekstu svakodnevnne komunikacije* Tijane Trako. Značenje i značaj simbola u današnjem svijetu bogate povijesti i sadašnjosti, u kojem se putem globalnih kretanja miješaju narodi i pojedinci, svaki sa svojim kulturnim teretom, jednostavno je nemoguće u potpunosti obuhvatiti. Simboli stalno mijenjaju svoje značenje. Jedan te isti simbol može imati različit sadržaj za različite segmente društva, a može poprimiti i »dodatna značenja u novim situacijama ili u susretu s drugim kulturama, te isto tako izgubiti dio svog sadržaja nakon što je društveni kontekst u kojem je bio važan nestao ili je zamijenjen novim« (str. 41). Kao primjer izmjene značenja simbola autorica navodi svastiku koja u europskim društvima znači nešto sasvim drugo nego, primjerice, u indijskim društvima. Kada govorimo o ruci, riječ je o simbolu šireg dometa, što je vidljivo iz niza povijesnih primjera. Svakako je važno primijetiti da ruka igra značajnu ulogu u simboličnom jeziku tijela. U tom pogledu autorica analizira niz situacija u kojima gesta ruke sudjeluje u komunikaciji. Više puta ista gesta ima različito tumačenje u različitim kulturama. Osim toga, u određenim situacijama, poput komunikacije gluhih osoba, komuniciranje putem znakovnih jezika jedini je oblik komunikacije. Znatno dio članka autorica posvećuje prezentaciji istraživanja značenja poslovice koje sadrže simboliku ruke. To je vrijedan prilog kulturnom i socijalnom tumačenju nekih aspekata komunikacije. Na kraju vrijedi napomenuti kako je ruka dio fizičkog tijela, ali i »nositelj duhovnog. Naime, i sama riječ 'poruka' u sebi sadrži ruku, poruku. Vrijednost naših ruku i simbola nije zanemariva i potrebno je još mnogo istraživanja koji će se detaljnije baviti svakom od navedenih dimenzija kulturnog i socijalnog u kojima se ona pojavljuje« (str. 55).

Slijedi članak Tomislava Krznara, naslovljen René Descartes i suvremeno shvaćanje prirode. Autor u tom članku daje pregled najčešćih prijekora koji se upućuju Descartesu, ali i spominje njegove neopozive zasluge u razvoju zapadnjačke misli, kako znanstvene tako i filozofske. Drugi aspekt tog rada vezan je uz problematiku suvremenog čovjekova odnosa prema prirodi. Naime, kako kaže autor, taj je odnos zapravo dvostruk: s jedne se strane govori o imperativu zaštite i očuvanja prirode, a s druge se strane preuzimaju uglavnom iskušani modeli koji se temelje na razvoju i napretku. Upravo je korištenje tih modela uvelike dovelo do destrukcije prirode. U prvom dijelu članka autor nastoji rasvijetliti neke temeljne dimenzije na planu odnosa čovjek - priroda te na planu kultura - priroda. Važan aspekt tog dijela prezentiran je u obliku potrage za odgovorom na pitanje što je priroda. Sljedeći aspekt prvoga dijela rada vezan je uz problematiku odnosa prema prirodi suvremenog čovjeka. Čini se prihvatljivim prenijeti tezu o destrukciji kao elementarnoj dimenziji tog odnosa. Kada je riječ o suvremenosti, treba promotriti uzroke takvog djelovanja u ranijim fazama. Mnogi uzroke nalaze u Descartesovu učenju. S druge strane, odnos suvremenog čovjeka prema prirodi dimenzioniran je kroz ekologiju, pa i u tom pogledu autor donosi terminološke osvrtne na razini čovjek - priroda - ekologija. Prvi dio završava konstatacijom da je imperativ zaštite prirode obližatan odgovor na upite koje postavlja čovjekov odnos

prema prirodi. Drugi dio članka djelomice je posvećen Descartesovoj filozofiji, i to kroz prikaz nekoliko važnijih tema. Općenito kada je riječ o ocjeni Descartesove filozofije i misli, možemo primijetiti svojevrstni dualizam. S jedne je strane riječ o divljenju jer je Descartes bio univerzalni mislilac čiji su misaoni dosezi ugrađeni ne samo u temelje filozofije, nego i u temelje znanosti, primjerice matematike, fizike i optike, a s druge je strane riječ o osudi koja je utemeljena na kritici procjene prirode kao protežnosti koju u zapadnu filozofiju uvodi upravo Descartes. U tom pogledu autor osvjetljava segment sadržaja Descartesove filozofije kroz prikaz termina znanosti, metode, uma, čovjeka i u konačnici prirode. Kada je riječ o ovom posljednjem, autor napominje da je čovjek »oduvijek djelovao destruktivno prema prirodi. Ova destruktivnost povećala se s povećanjem tehnološke moći, a dosegula svoj vrhunac (nadajmo se!) u suvremenom dobu. Više puta je naglašeno tijekom ovog rada da se Descartesa smatra, barem neizravno, odgovornim jer je svojim mišljenjem, osobito učenjem o tvornom i mislećem biću kao na jedno nesvodivim kategorijama postojanja, omogućio čovjekovu dominaciju nad prirodom i njeno nesmiljeno, masovno uništenje. Priroda je tako postala protežnost, čovjekov resurs, koji ima poslužiti čovjeku u ostvarenju svih ciljeva koje čovjek postavi, a krajnji bi cilj bio postići potpuno gospodstvo nad prirodom. Mi se s ovom idejom, koja ide u smjeru optužbe Descartesa, samo djelomice slažemo« (str. 74). Autor naglašava da priroda nije bila središnja tema Descartesove filozofije jer je to bio čovjek i njegova dobrobit, pa čak i korist, tezaključuje kako je »Descartes sebi kao cilj postavio dobrobit čovjeka, i to je barem djelomice ostvario. Nažalost, na tom putu k čovjekovu boljitku priroda je postala kolateralnom žrtvom, plativši sobom cijenu čovjekova napretka. Možda će naše vrijeme u tom horizontu odnosa čovjeka i prirode donijeti neku novost koja bi bila pogodna za oboje: i čovjeka i prirodu« (str. 76).

Posljednji je članak autora Ivana Cifrića, naslovljen *Motivi čovjekovih postupanja prema živom svijetu*. Riječ je o analizi empirijskog istraživanja čovjekove brige i postupanja prema živom svijetu. Istraživanje je provedeno na pet fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Rad uvjetno možemo podijeliti na dva dijela: prvi je teorijski, a u drugom autor donosi rezultate istraživanja i interpretira ih. Prvi dio počinje propitivanjem motiva čovjekova postupanja prema biljkama i životinjama. U tom istraživanju je odnos prema životinjskim i biljnim vrstama definiran kroz četiri relacije u kojima čovjek nalazi uporište poticaju za brigu o životinjama i biljkama, a ona su ujedno i načela za čovjekovo ponašanje. Riječ je o relacijama etičnosti, utilitarnosti, emotivnosti i situaciji. *Ciljevi rada* koje autor postavlja su: 1. prikazati rezultate empirijskog istraživanja percepcije »motiva« čovjekova postupanja prema životinjama i biljkama - susvijetu; 2. prikazati odnos između percepcije »motiva« čovjekova postupanja prema životinjama i biljkama te mišljenja o »odgovornosti za život«, »biocentrizmu«, »socijalnoekološkim orijentacijama« i »vjerovanju«. Autor također postavlja dvije hipoteze: prva pretpostavlja kako znatno veći postotak ispitanika preferira prvu relaciju, dok se druga odnosi na četiri sklopa problema - »odgovornost za život«, »biocentrizam«, »socijalnoekološke orijentacije« i »vjerovanje«. Rezultati istraživanja pokazuju kako se 87,2 posto ispitanika slaže da je čovjekova etička dužnost voditi brigu o biljkama i životinjama, 43,7 posto smatra da prema njima treba »emotivno postupati«, 35,0 posto prema »situaciji«, a njih samo 8,9 posto da briga o životinjama i biljkama ovisi o koristi koju čovjek ima od njih. Istodobno se 3,6

posto ispitanika ne slaže da je to čovjekova etička dužnost, 76,2 posto da je motiv korist, 22,5 posto da su motiv emocije i 34,5 posto da je motiv situacija. Ipak, u cjelini, rezultati idu u prilog potvrđivanju postavljene hipoteze. Kada je riječ o drugoj hipotezi, utvrđeno je da postoji znatno veće prihvaćanje »etičke dužnosti« i »emotivnosti« prema živom svijetu kod onih ispitanika koji znatno više prihvaćaju »odgovornost za sav život«, »poštovanje života«, »ekocentizam« i »alternativnu religioznost«.¹⁵

Broj 2 - 3

Prvi članak ovog dvobroja¹⁶ časopisa naslovljen je *Dimenzije modernizacije i mjesto identiteta*, a autor je Rade Kalanj. Autor polazi od definicije prema kojoj je modernizacija »opći proces prijelaza iz *tradicionalnog* u *moderno* društvo ili *modernost* koja, između ostalog, implicira vjerovanje u razum i racionalnu akciju, industrijsku, kapitalističku ekonomiju, priznavanje prava pojedinca, demokratsku političku organizaciju i socijalnu strukturu zasnovanu na klasnoj društvenoj podjeli« (str. 113). Pritom se razlikuju, kako napominje autor, četiri dimenzije modernizacije: politička, ekonomska, društvena i kulturna modernizacija. Autor daje iscrpan prikaz spomenutih dimenzija modernizacije, posebno se fokusirajući na političku i kulturnu dimenziju jer se posredstvom njih odvijaju procesi konstrukcije, prezentacije i manifestiranja identiteta. Politička modernizacija vezana je uz političke procese koje najčešće nazivamo demokracijom, a riječ je o drugačijem shvaćanju prava pojedinca i postavljanju u drugačiji odnos prema društvu. U tom dijelu autor iscrpno prikazuje veze između niza značajnih političkih pojmova kao što su kolektivni identitet, civilno društvo, liberalistička i republikanska demokracija itd. Važan dio prikaza odnosi se na ocrtavanje odnosa građani - država, osobito u tranzicijskom kontekstu. U ovom kontekstu značajnu ulogu imaju i političke stranke. Sljedeći dio posvećen je kulturnoj modernizaciji. Važan aspekt tog problema je sekularizacija, odnosno uloga religije u stvaranju kulturnih identiteta. Ovdje autor daje osvrt na odnose Zapada i Istoka u religijskom kontekstu, što je važan aspekt razumijevanja socijalnih struktura. Isto tako važan dio ove rasprave je tematiziranje slobode. Kada govorimo o kulturi, na poseban način tematiziramo racionalnost, no istodobno govorimo i o supstratu okrenutom nasuprot prirodi. Ovdje se otvara, kako prikazuje autor, niz teorijskih aspekata problema, a spomenut ćemo samo relativizam. Autor posebnu pozornost posvećuje elaboraciji odnosa kulturnog i etičkog relativizma. Sljedeći važan problem su globalna kultura i tržišni odnosi. Ovdje dolazimo do prijepora u odnosu univerzalna perspektiva i kulturni identitet. Važan aspekt tog problema je komunikacija. U odjeljku *Globalizacija, tranzicija, identitet* autor opširno tematizira probleme globalizacije. U

¹⁵ Na kraju broja možemo čitati prikaze knjiga J. Rifkina *Doba pristupa. Nova kultura hiperkapitalizma u kojoj je cijeli život iskustvo za koje se plaća* (Bulaja naklada, Zagreb, 2005.) i Irene Borowik (ed.) *Religions Shurches and Religiosity in Post-comunist Europe* (Nomos, Krakow, 2006.). Prikaze knjiga napisao je Krunoslav Nikodem, dok je Ivan Cifrić napisao *In memoriam Ivi Mareoviću*.

¹⁶ *Socijalna ekologija. Časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*. Hrvatsko sociološko društvo - Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 16 (2007.), 2 - 3.

tom kontekstu dotiče pojmove neoliberalizma, socijalne demokracije, tranzicije, reformizma, kozmopolitizma itd. Važan aspekt tih problema su i ekološki i antiglobalistički pokreti.

Slijedi članak *Informiranost i povjerenje u izvore informacija o terminalu za ukapljeni prirodni plin (LNG)* Zdenke Damjanić. Članak donosi rezultate empirijskog istraživanja lokalnog stanovništva o projektu gradnje terminala za ukapljeni plin. Riječ je o gradnji energetskog postrojenja LNG terminala (*liquefied natural gas*) u Omišlju na otoku Krku. Tim istraživanjem nastojalo se obuhvatiti socijalnu, ekonomsku i ekološku dimenziju. Autorica propituje neke dimenzije globalizacije te, primjerice, naglašava rizike koji proizlaze iz nekih globalno potaknutih djelatnosti. Važno je napomenuti, kako ističe autorica, da je danas život nezamisliv bez globalnih i umrežujućih dimenzija življenja. Kada je riječ o posebnom slučaju, konkretno gradnji plinskog terminala, pitanje gradnje terminala za ukapljeni prirodni plin na hrvatskoj jadranskoj obali postalo je aktualno 2006. godine na valu najjasnije demonstracije velike ovisnosti mnogih zemalja, pogotovo srednje Europe, uključujući Austriju, Češku, Slovačku, i drugih o uvozu plina iz Rusije. Gradnja LNG terminala u Hrvatskoj zbog duboko morskih luka i strateškog položaja je vrlo zanimljiva. Za gradnju LNG terminala Hrvatskoj su potrebne investicije i prateća infrastruktura. Ovim primjerom autorica nastoji prikazati nekoliko dimenzija problema: riječ je o globalnim potrebama, naime onima koje izrastaju nad nedostacima industrijskog društva, nadalje o informiranosti o tim potrebama i o povjerenju u medije koji te informacije prenose. Ponajprije je riječ o povjerenju lokalnog stanovništva koje takvi projekti dodiruju. Riječ je, naravno, o riziku, kako ekonomskom tako i ekološkom. Imajući to na umu, autorica u istraživanju nastoji ispitati informiranost ispitanika o LNG terminalu te u sklopu toga istražiti razinu informiranosti, izvore informiranosti, povjerenje u izvore te postoje li značajne razlike među ispitanicima s obzirom na njihova obilježja. Autorica je provela samostalno istraživanje tijekom kolovoza i rujna 2006. godine na području otoka Krka (Omišalj, Njivice, Malinska, Krk i Punat) te nekih naselja Kvarnerskog zaljeva koja gravitiraju poziciji LNG terminala (Rijeka, Crikvenica, Opatija, Kraljevica i Bakar). Istraživanjem su obuhvaćena četiri problemska sklopa: (1) informiranost i povjerenje u sredstva informiranja o LNG-u, (2) osobni odnos prema gradnji LNG-a, (3) procjena odnosa udruge *Eko Kvarner* prema LNG-u te (4) ekološki angažman, korupcija i kontrola gradnje LNG-a. Anketirano je ukupno 240 ispitanika slučajnim odabirom. Najprije su odabrana naselja, a zatim slučajnim odabirom ispitanici. Postavljeno je nekoliko hipoteza. Pretpostavljamo da: (1) većina građana nije dovoljno informirana o gradnji LNG terminala; (2) ispitanici se najčešće informiraju iz lokalnih izvora (prijatelji, znanci, ekoudruga, lokalni i regionalni tisak); (3) znatno manje povjerenje imaju u državna tijela vlasti i političke stranke, nego u lokalne izvore, medije i domaće stručnjake. Rezultati istraživanja i statistička obrada omogućavaju nekoliko zaključaka. 1. Istraživanje pokazuje da je 69,2 posto ispitanika »samo djelomično informirano«. Samo je 7,9 posto ispitanika »potpuno informirano«, a njih 22,9 posto uopće nije informirano. Što se tiče uloge javnih medija, najveći postotak ispitanika smatra da je medijsko informiranje javnosti u slučaju projekta LNG terminala »uglavnom korektno«, »uglavnom negativno« (20,8%) i »uglavnom pozitivno« (8,8%). Ispitanici ženskog spola znatno više (od muških ispitanika) pozitivno procjenjuju ulogu medija u slučaju projekta LNG terminala. U rezultatima istraživanja zanimljivo je istaknuti povezanost političkih izvora i

»povjerenje u političku vlast i investitore« te povezanost »medijskih izvora« i povjerenje u »struku«. U konačnici, s obzirom na obilježja ispitanika, može se zaključiti sljedeće: a) Glede opće informiranosti, utvrđeno je da su znatno više informirani ispitanici muškog spola, stari između 31 i 65 godina, koji se bave samostalnom privrednom djelatnosti, dulje borave u mjestu stanovanja, imućniji su i naseljeni na otoku Krku. Možemo zaključiti da je riječ o značajnom prilogu istraživanjima vezanim uz interes građana za konkretna događanja u lokalnoj zajednici.

Slijedi članak Raznolikost kultura kao vrijednost Ivan Cifrića. Riječ je o prezentiranju istraživanja vezanih uz percepciju ostanka raznolikih kultura. Autor problematizira nekoliko pitanja o homogenizaciji i raznolikosti kultura, ističući da su u doba globalizacije prisutne dvije tendencije: s jedne strane proces civilizacijskog homogeniziranja koji vodi u imperijalnu hegemoniju jednog modela oslonjenog na vojni sektor i globalno širenje proizvoda kulturne industrije putem masovnih medija, a s druge strane postoje otpori nestanku raznolikosti kultura u svijetu. Raznolikost kultura sadrži različita kulturno-povijesna iskustva koja mogu pridonijeti nastanku paralelnih razvojnih tijekova. Naime, »pitanje raznolikosti kultura nije tek aktualno pitanje znanosti ili politike, nego je postalo jedno od veoma važnih pitanja perspektive suvremenog čovječanstva, iako ga se često tako ne doživljava« (str. 185). S druge strane, tek »ugrožavanjem okoliša i pogoršanjem ekoloških uvjeta života na Zemlji pitanje odnosa kulture prema budućnosti postaje važno pitanje oblikovanja alternativa razvoja. Jer, jednosmjerni, linearni razvoj kakav je dosad uvjetovao neoliberalni kapitalizam, pokazao je neke ozbiljne manjkavosti, a njegova kritika ukazala je na mogućnost razvojne 'razlike', tj. višesmjernih razvoja čovječanstva koji ne moraju udovoljavati današnjim razvojnim standardima, iako se istodobno zbivaju u 'komprimiranom vremenu'. Različite kulture postoje istodobno jedna pokraj druge, ali ne pripadaju istom povijesnom stupnju razvoja. Neka civilizacijska postignuća koristi gotovo svaka od njih. U tom kontekstu nezaobilazno je pitanje opstanka raznolikosti kultura u svijetu kao mogućnosti primjene nekih iskustava iz kulturnih tradicija shvaćenih kao postignuti napreci« (str. 187). U tom pogledu možemo postaviti pitanje: ne vodi li tendencija globalizacije glede kulturne raznolikosti dugoročno upravo u »smjeru nametanja hegemonije jednog modela i oblikovanja samo jedne civilizacije po logici: *biotička entropija - kulturna entropija*, ili pak današnje iskustvo nedemokratskog svjetskog poretka i slabog intelektualnog otpora pokazuje mogućnost postojanja istodobno više razvojnih perspektiva po logici raznolikih kulturnih iskustava? Čovječanstvo je danas na velikoj kušnji o tim pitanjima« (str. 187). Važno je zapaziti povezanost koja postoji na planu biološke i kulturne raznovrsnosti, ali i u tom pogledu moramo odgovoriti na pitanje zašto je raznolikost bogatstvo. Mogući odgovori idu u smjeru priznanja kako »svaka kultura ima svoje autonomno iskustvo, iako su neka iskustva slična drugim kulturama. U životu pojedinca i socijalnih skupina kultura jest način stjecanja iskustva, njegove akumulacije i primjene u budućem životu društva. Različita iskustva, često najprimitivnijih tehnika, obogaćuju ukupnu spoznaju i pridonose napretku čovječanstva. Primjerice, jedna kultura koristi barut za vatromet i zabavu, a druga ga prihvaća i koristi za topove i osvajanja. Njegova primjena ne ovisi o njegovim svojstvima, nego o obilježjima kulture« (str. 189). Uzevši to u obzir, a u kontekstu spomenutog istraživanja, autor postavlja ciljeve: 1. prikazati (1) osnovne rezultate

istraživanja percepcije raznolikosti kultura; (2) faktorsku strukturu i (3) povezanost percepcije raznolikosti kultura s obilježjima ispitanika. Opći cilj empirijskog istraživanja jest provjeriti kakav je odnos ispitanika prema raznolikosti kultura i postoje li znatne razlike u mišljenjima među studentima s obzirom na neka obilježja. Istraživanjem se nastoji odgovoriti na tri pitanja: (2) kakav je odnos prema postojanju i očuvanju raznolikosti kultura u svijetu, (2) kakav je odnos prema homogeniziranju kultura, tj. postojanju samo jedne moderne kulture koja razvija globalnu kulturnu hegemoniju te u sklopu njih na pitanje (3) kakve su perspektive ljudske kulture, odnosno perspektive »primitivnih« i »moderne kulture« prema mišljenju ispitanika (str. 199). Zaključno možemo istaknuti kako je glede prve hipoteze utvrđeno da velika većina ispitanika, njih između 87,9 i 96,8 posto, ima pozitivan odnos prema postojanju i očuvanju raznolikosti kultura u svijetu. Također velika većina ispitanika, njih između 88,8 i 92,6 posto, ne prihvaća tvrdnju da bi u svijetu postojala samo jedna kultura. U konceptijskom smislu, napominje autor, »rezultati nedvojbeno idu u prilog tezi da ispitanici bez nekih dvojbi smatraju poželjnim raznolikost kultura u svijetu. I ne samo to. Vjerojatno ispitanici time ne žele reći da bi im neka od današnjih predmodernih kultura bila prihvatljivija za život od ove zapadne, moderne u kojoj danas žive, a čije nedostatke također primjećuju« (str. 210). Riječ je, dakle, o potrebi izgradnje stajališta koje brani raznolikost kultura kao načelo opstanka brojnih i različitih kultura danas, a samim tim posebnosti življenja ljudi u tim kulturama.

Slijedi članak *Bioetički ogledi o kvaliteti života. Pitanje distanzije i eutanazije* Aleksandre Frković. Kada je riječ o odnosu prema smrti, autorica prikazuje tri dimenzije. Navodi kako se u »današnjim bioetičkim raspravama manje govori o distanziji (produljenje agonije, patnje i odgađanje smrti), a više o direktnoj ili indirektnoj eutanaziji. Mnogi bioetičari smatraju da je između te dvije krajnosti *ortotanazija*, što podrazumijeva dostojanstvenu smrt 'u pravo vrijeme', bez skraćivanja života, ali i bez dodatnih patnji« (str. 215). Budući da je riječ o višedimenzionalno delikatnoj situaciji ljudskog umiranja, vrijedi napomenuti kako se u zdravstvenoj skrbi »bioetički i pravno valjana odluka temelji na slobodnom odlučivanju pacijenta. Bioetička doktrina informiranog pristanka (*informed consent*) zasniva se na pacijentovoj privoli kojoj je prethodila informacija i pravilno shvaćanje dobivene informacije, da bi se moglo primijeniti bilo kakvo liječenje. Informiranje i pouka moraju pacijentu omogućiti da u osnovnim crtama sazna da ima slobodni izbor između više mogućih oblika medicinske intervencije, odnosno pravo na odbijanje intervencije. Pacijenta treba poučiti o metodi izvođenja intervencije, rizicima, neugodama i posljedicama« (str. 216). U tom pogledu autorica za cilj svog rada postavlja razmatranje bioetičkih dvojbi o kvaliteti života po pitanju distanzije i eutanazije. Treba početi razmatranjem o kvaliteti života, a to je, čini se, iznimno kompleksan zadatak. Uzevši u obzir sve tehničke mogućnosti koje pruža suvremena medicina, možemo zaključiti da je riječ o iznimno teškim situacijama kada su u pitanju odluke o produljenju života ili uzrokovanju smrti. U tom je pogledu možda najznačajniji pojam distanzije koji označava pretjerano produljenje agonije pacijenta i odgađanje smrti. U tim okolnostima smrt postaje »znak neuspjeha, umjesto neizbježan kraj biološkog života. U nekim slučajevima gdje odluku o određenom postupku odobri obitelj ili donosi zdravstveni djelatnik, ponekad se želi »učiniti sve moguće«. Tako primjena tehnologije postaje najsnažniji način na koji se izražava ljubav prema pacijentu. Osim toga, religijska uvjerenja navode neke pacijente, njihove obitelji i

zdravstveno osoblje da pokušaju na sve moguće načine podržavati neke beznaadne postupke u očekivanju čuda« (str. 221). S druge strane imamo niz situacija življenja u kojima patnja nadjačava bilo kakvu razumnu težnju za smislom življenja. U trajno vegetirajućem stanju, smatra autorica, »uz umjetno hranjenje i u potpunoj ovisnosti o tuđoj pomoći pacijent može živjeti godinama. Na takav način produljen život nema nikakve kvalitete. Ako je točno, ili možda je ipak upitno, da pacijenti u vegetirajućem stanju ne pate, sigurno je da pate njihovi najbliži. Međutim, pacijenti u trajno vegetirajućem stanju ne mogu utjecati na prekid postupaka za održavanje života. Kada se u nekim slučajevima i prekinu postupci održavanja života, ti pacijenti mogu živjeti još godinama u nepromijenjenom stanju. Brojne medicinske i bioetičke dileme posebno se javljaju pri odlučivanju prekida hranjenja i davanja tekućine. U posljednje se vrijeme sve više prihvaća da je moralno prekinuti umjetno hranjenje kod trajno vegetirajućih stanja kada nema nikakve sumnje u dijagnozu i prognozu pacijenta« (str. 221). Važno je prikazati dimenziju neprihvatljivosti eutanazije, a autorica kaže kako »počiniti eutanaziju znači ne uspjeti vidjeti suštinsku vrijednost ili dostojanstvo osobe. Procjena da što u suštini ima vrijednost, zbog nekog razloga nema vrijednost, logično je i moralno kriva. U današnje je doba rješenje u borbi s eutanazijom i asistiranim samoubojstvom bolja skrb za bolesne i umiruće. Dostojanstvo bolesne osobe ne može biti izbrisano s bolešću i patnjom. Takvi postupci nisu privatne odluke, nego utječu na cijelo društvo. Smrt s dostojanstvom, na kraju života, ostvarenje je da je ljudsko biće i duhovno biće« (str. 224). Autorica čini iznimku sama kada je riječ o eutanaziji teško oboljele novorođenčadi za koju zagovara dopustivost. Ipak, »ubrzanu smrt liječnik mora prijaviti javnom tužilaštvu s popratnom dokumentacijom. Kako javni tužilac ne bi pokrenuo postupak, trebaju biti ispunjena četiri uvjeta: da nema nade uz nepodnošljivu bol, pristanak roditelja za prekidanje života, konzultacija i pažljiva egzekucija« (str. 225). Razumije se da spomenuti postupci - od brige za starije i nemoćne, preko liječenja teško oboljelih do brige za teško bolesnu novorođenčad - otvaraju niz prijevora koji su religijski i svjetonazorski utemeljeni, što odluke u određenim situacijama čini iznimno složenima. Kao odgovor na te upite življenja autorica mnogo polaže u autoritet međunarodne znanstvene i medicinske zajednice.

Posljednji članak ovog dvobroja su *Prilozi za bibliografiju u bioetici u Hrvatskoj (1990. - 2007.)* autorica Sandre Kantar i Kristine Svržnjak. Riječ je o dragocjenom pregledu bibliografskih jedinica istog tematskog područja. *Cilj* izrade ove bibliografije jest, kako napominju autorice, »pokušaj stvaranja bibliografije iz oblasti struke koja bi mogla imati informativno-priručno-praktični karakter, odnosno poslužiti kao predložak za izradu budućih bibliografija iz tog područja« (str. 231). Bibliografija donosi 249 naslova, raspoređenih kronološki (po godinama).¹⁷

¹⁷ Na kraju ovog broja, u rubrici Recenzije i prikazi, možemo čitati niz priloga. U ovom prikazu donosimo imena autora, naslove prikazanih knjiga te autore prikaza. Velimir Pravdić autor je prikaza knjige Susanne C. Moser i Lise Diling (ed.) *Creating a Climate of Change. Communicating Climate Change and Facilitating Social Change* (Cambridge, UK, Cambridge University Press, 2007., 576 str.). Marija Geiger autorica je prikaza knjige Suzane Marjanić i Antonije Zaradije Kiš *Kulturni bestijarij* (Zagreb, Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada, 2007., 780 str.). Anamaria Škopac autorica je prikaza knjige Amartya Sen *Identitet i nasilje. Iluzija sudbine* (Zagreb, Masmedia, 2007., str. 190.). Zlatko Hinšt autor je prikaza knjige grupe autora *Energija u Hrvatskoj 2005. Godišnji energetski pregled* (Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva RH, Zagreb, 2006., 248 str.). Ivan Markešić autor je prikaza knjige Huberta Knoblauch i Arnolda Zingerlea (Hrsg.) *Thanatosozilogie. Tod,*

Broj 4

Prvi članak ovoga broja,¹⁸ autora Antuna Šundalića i Željka Pavića, nosi naslov *Ekološka svijest mladib: između održivog razvoja i tehnocentrizma*. Riječ je o prezentaciji istraživanja provedenih anketom na studentskoj populaciji Sveučilišta u Osijeku s ciljem ispitivanja stavova mlađe populacije, vezanih uz održanje zdravog okoliša i opstanka civilizacije u kontekstu ekološke krize. U tom pogledu autori obrazlažu teorijski kontekst istraživanja. Riječ je o promijenjenim okolnostima življenja, i to na socijalnom, kulturnom i ekološkom planu. »Projekt oblikovanja *novog kulturnog konteksta*«, kako ističu autori, »postao je ozbiljna socijalizacijska zadaća svim tranzicijskim društvima, a njegov se sadržaj nije iscrpljivao u gospodarskom rastu, već je obogaćivan, među inim, i problematikom poput održivog razvoja, ekološke svijesti, bioetike i slično. Nove su teme postale važne ne samo kao dodatna karta za ulaz u svijet razvijenih, već i kao jamstvo vlastite budućnosti« (str. 280). Kada je riječ o mijenjanju odnosa prema prirodi, često se govori o održivom razvoju. Ovaj rad ide u smjeru propitivanja »koliko je ekološka svijest implementirana u životu svakodnevice te može li ona potvrđivati i zaživljenost orijentacije na održivi razvoj - pitanja su koja daju hipotetski okvir i cilj našeg istraživanja. Jesu li Slavonija i Baranja, kao pretežno ruralno područje s velikom tradicijom poljoprivrede, pogodan poligon za istraživanje ove problematike, pokušali smo doznati kroz istraživanje stavova mladih Slavonaca i Baranjaca, studenata osječkog sveučilišta« (str. 282). Na početku istraživanja autori postavljaju sljedeće hipoteze: (H1) u hrvatskom društvu je ekološka svijest više izraz široko prihvaćene fraze jer se u stvarnosti uglavnom potvrđuje tehnocentrička orijentacija; (H2) koncepcija održivog razvoja nije dovoljno prisutna u svijesti hrvatskih građana, pa tako niti mladih, iako je njezino značenje jasno i poznato. (H3) No, kod onih ispitanika kod kojih je ta orijentacija prisutna, postoji uvažavanje njezinih različitih dimenzija (prirodne i sociokulturne) i (H4) Slavonija i Baranja se sve manje prepoznaju kao izrazito ruralna regija kojom dominira poljoprivreda, a što joj je davalo obilježje »prirodne sredine«. Rezultati istraživanja pokazuju kako se može reći da su prve dvije hipoteze (H1, odnosno H2) opovrgnute jer ispitanici, u određenoj mjeri, održivi razvoj percipiraju kao nešto širi i višedimenzionalni koncept. Možemo zaključiti kako to djelomično potvrđuje treću hipotezu (H3). Nadalje, oko pet posto ispitanika zaokružilo je tvrdnju o održivom razvoju kao »razvoju privredne grane bitne za neki kraj«. Moglo bi se reći da ispitanici ne shvaćaju deklarativno značenje sâmog izraza »održivi razvoj«, iako je ta vrsta orijentacije, kako smo prije vidjeli, zastupljena u relativno velikom omjeru. Stoga se može reći da i *ovaj nalaz još jednom opovrgava drugu hipotezu (H2), točnije njezin drugi dio*. »Imajući u vidu percepciju očuvanosti okoliša u Slavoniji i Baranji«, kako napominju autori,

Hospiz und die Institutionalisierung des Sterbens. (Berlin, Duncker & Humbolt, 2005., str. 218). Luka Tomašević autor je prikaza knjige V. R. Potter *Bioetika - Most prema budućnosti*, (Rijeka, Medicinski fakultet u Rijeci - Katedra za društvene znanosti, Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku, Hrvatsko bioetičko društvo, Međunarodno udruženje za kliničku bioetiku (ISCB), 2007., str. 269). Aleksandra Frković autorica je prikaza knjige Zvonka Boškovića *Pravo i medicina* (Zagreb, Pergamena, 2007., str. 265). Nikola Skledar autor je posljednjeg priloga ovog broja časopisa, prikaza knjige Ivana Cifrića *Bioetička ekumena. Odgovornost za život susvijeta*, (Zagreb, Pergamena, 2007., str. 279).

¹⁸ *Socijalna ekologija. Časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*. Hrvatsko sociološko društvo - Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 16 (2007.), 4.

i »visoko rangiranje poljoprivrede kao gospodarske djelatnosti koja bi trebala biti nositelj razvoja ove regije te podjednaku valorizaciju i sela i gradova kao tipova naselja o kojima ovisi spomenuti razvoj, može se reći da je *četvrta hipoteza opovrgnuta, tj. da Slavonija i Baranja u očima studenata koji su sudjelovali u ovom istraživanju još uvijek nosi obilježje ruralne regije okrenute poljoprivredi i prirodi*« (str. 294). U konačnici se može zaključiti da su na istraživanom uzorku ekološka svijest i orijentacija na održivi razvoj ispred tehnocentričke orijentacije, premda je shvaćanje značenja održivog razvoja upitno. Također se pokazalo da se razvoj ekološke svijesti događa u sociokulturnom kontekstu. Kada je taj razvoj nedovoljan, otvara se pitanje »sposobnosti za budućnost« cijelog društva.

Slijedi članak *Pravo na život ili izumiranje. Biološka raznolikost kao vrijednost* Ivana Cifrića. Autor donosi analizu percepcije prava živih vrsta na život i motiva čovjekove brige o živom svijetu, i to kroz *odgovore na tri pitanja: (1) što misle ispitanici o pravu vrsta na život, (2) o motivima čovjekove brige za živi svijet i (3) o posljedicama izumiranja živih vrsta, uključujući i čovjekovu. Kroz teorijsku pozadinu istraživanja autor želi naglasiti da je danas riječ o životu čovjeka u globalnom okolišu. Danas se izražava kao aspiracija za potpunom kontrolom biotičkog i kulturnog svijeta. Industrijskom revolucijom »počinje proces ugrožavanja biotičkih i ljudskih kultura koji za neke vrste završava nestankom - istrebljenjem i potpunim uništenjem. Čovjekov kulturni stvaralački proces se nastavlja, a s njim i entropijski procesi. Dakako, danas u sasvim drugačijim okolnostima raspolaganja tehničkom moći intervencije u prirodno, a najveća je opasnost raspolaganje s biomoći koja uređuje i tumači život iz njegove nutrine, a život je postao objekt raspolaganja moći*« (str. 298). Riječ je o različitim socijalnim i kulturnim konstrukcijama. U ovom radu riječ je o propitivanju tih konstrukcija u suvremenog čovjeka. Kao *ciljeve rada* autor želi prikazati primarno rezultate istraživanja percepcije »prava vrsta na život« i »motiva čovjekova postupanja prema živom svijetu«. Istraživanje je trebalo odgovoriti na tri pitanja: (1) kako ispitanici percipiraju pravo na život životinjskih vrsta u odnosu na čovjekovo pravo, a (2) kako percipiraju motive čovjekova ponašanja prema biljkama i životinjama te (3) što misle o izumiranju vrsta. U tom pogledu postavljene su hipoteze: (H1) Velika većina ispitanika: (a) glede tvrdnji o pravima vrsta na život preferira jednakost prava vrsta na život dok (b) glede motiva čovjekovih postupaka preferira motiv »etičke dužnosti« i »emotivnosti«, a znatno manji postotak »koristi« ili »situacije«. (H2) Očekuje se da će faktorska analiza utvrditi latentne strukture koje sadrže ambivalentnost percepcije prava vrsta na život i motiva čovjekova djelovanja: s jedne strane odražavat će pozitivan odnos prema živom svijetu, a s druge pozitivan odnos prema ulozi čovjeka. (H3) Iako je studentska populacija relativno homogena, pretpostavili smo da na pojedinim tvrdnjama i faktorima postoje statistički značajne razlike među ispitanicima s obzirom na obilježja (spol, pripadnost fakultetu, samoprocjena religioznosti i samoprocjena političke orijentacije). (H4) Velika većina ispitanika neće prihvatiti tezu da se u prirodi ne bi ništa promijenilo u slučaju izumiranja velikog broja vrsta ili ljudske vrste. S obzirom na pripadnost fakultetu, ne očekuje se značajna razlika (homogenost studentske populacije), a s obzirom na spol (zbog senzibilnosti žena prema prirodi) očekuje se značajna razlika. Na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti kako većina ispitanika, njih 91,9 posto, ne prihvaća tezu da se u prirodi ne bi ništa promijenilo ako bi izumrle mnoge biljne i životinjske

vrste. Tek mali postotak ispitanika nije siguran (6,3%) ili se slaže (2,1%) s tom tezom (str. 312). Istraživanje je pokazalo da se najveći postotak ispitanika, njih 75,6 posto, slaže s tvrdnjom da svaka životinjska vrsta ima jednako pravo na život kao i čovjek, odnosno da se 66,7 posto ispitanika ne slaže s tvrdnjom da čovjek ima veće pravo na život od životinjskih vrsta. Jednako tako, 87,9 posto ispitanika slaže se s tvrdnjom da je čovjekova etička dužnost voditi brigu o životu životinja i biljaka te ne prihvaća tvrdnju da motiv čovjekove brige bude korist koju od njih ima. Najveće dvojbe ispitanika (između 36,0 i 42,8 posto) pokazale su se na tri tvrdnje koje se odnose na izboreno pravo na život, a u motivima postupanja na emotivnost i ovisnost o »situaciji«. U konačnici rezultati pokazuju da u svijesti ispitanika postoje elementi *egalitarizma* u pravu na život, a *etičnosti* u motivima postupanja prema susvijetu i odbacivanje koristi. Iako ne zastupamo animalni egalitarizam, rezultati su na ovoj razini indicirali biološku i moralnu *senzibilnost* mladih prema čovjekovu susvijetu. To shvaćamo kao stupanj osviještenosti u odnosu na arogantni antropocentrizam i materijalizam te kao pozitivan znak na putu u »ekološko prosvječivanje«.

Članak Zdenke Damjanić nosi naslov *Lokalni potencijal civilnog društva u izgradnji terminala za ukapljeni prirodni plin*. Članak donosi rezultate empirijskog istraživanja o odnosu lokalnog stanovništva prema potencijalnoj gradnji terminala za ukapljeni plin (LNG) pokraj naselja Omišalj na otoku Krku, provedenog 2006. godine na uzorku od 240 ispitanika. Analizom rezultata autorica odgovara na tri postavljena pitanja: prvo, je li lokalno stanovništvo spremno na aktivan angažman u vezi s projektom LNG; drugo, koji su uvjeti stanovništva za moguće prihvaćanje gradnje terminala; treće, kakav je angažman lokalnog stanovništva u političkim strankama i udruženjima građana. Problem gradnje energetskog objekta LNG terminala na hrvatskoj obali i drugih pratećih infrastrukturnih objekata, kako napominje autorica, izdiže se iznad svoje »lokalne sredine i determiniran je jednim općim trendom koji su teoretičari globalizacije i sociolozi označili kao strategiju »obesprostorenja« države. Samostalni pothvati pojedinih država na gotovo svim područjima politike, prava, kriminala, obrazovanja, razvoja tehnologije kao i preventivnoj zaštiti od nepredvidivih opasnosti, u politici zaštite okoliša osuđeni su na neefikasnost, a jedino nadnacionalna rješenja, kooperacijski savezi otvaraju mogućnost dolaska do rješenja gorućih pitanja« (str. 323). U tom pogledu autorica postavlja kao glavni cilj istraživanje osnovnih socijalnih dimenzija reakcije ispitanika o gradnji energetskog postrojenja, konkretno LNG terminala u Omišlju. Cilj je bio »ispitati osobne aspekte reagiranja ispitanika prema potencijalnim rizičnim učincima navedenog energetskog postrojenja i socijalno-ekonomskim posljedicama s obzirom na njihove socio-demografske i socio-ekonomske karakteristike« (str. 325). Autorica je provela samostalno istraživanje tijekom kolovoza i rujna 2006. godine na području otoka Krka (Omišalj, Njivice, Malinska, Krk i Punat) i nekih naselja Kvarnerskog zaljeva koja gravitiraju poziciji LNG terminala (Rijeka, Crikvenica, Opatija, Kraljevica i Bakar). Postavljene su hipoteze: H1 - osobna reagiranja ispitanika prema gradnji LNG terminala su uopćena i ovisna o mjestu stanovanja. H2 - postoji znatna razlika u stavovima prema gradnji LNG terminala s obzirom na socio-demografske i socio-ekonomske karakteristike ispitanika. H3 - postoji signifikantna veza između obilježja članstva u političkim strankama, ekološkim udrugama i slično te osobnog stava (reagiranja) prema gradnji LNG terminala (str. 326). Važno je napomenuti kako su dosadašnja istraživanja

pokazala da je javnost u Hrvatskoj gotovo potpuno izuzeta iz »procesa odlučivanja, pa se i odluke donose izvan njezina vidokrug. Povjerenje stanovništva je manje u centralizirane i podržavljene i globalne izvore informiranja te u političke institucije, a najveće u nezavisnije lokalne i internacionalne izvore« (str. 327). Možemo istaknuti zanimljiv aspekt istraživanja, koji prikazuje kako ispitanici u dobi od 46 do 65 godina znatno više prihvaćaju gradnju. Drugim riječima, »skloniji su 'nešto' poduzeti za svoju korist, u slučaju gradnje LNG terminala, za razliku od onih mlađih od 30 godina. Iz prijašnjih sociologijskih istraživanja sličnog karaktera pokazalo se da se ispitanici mlađih dobnih skupina statistički značajno razlikuju od ispitanika starijih od 45 godina« (str. 330). Nadalje, najveći postotak ispitanika nije pokazao spremnost na aktivan angažman u smislu osobnih aktiviranja na eventualnom sprečavanju potencijalne gradnje. Općenito govoreći, kako napominje autorica, »dobiveni rezultati pokazuju da je najveći angažman u sportskim udrugama i klubovima te zatim u političkim strankama, a najmanji je angažman u ekološkim udrugama, organizacijama za zaštitu ljudskih prava i organizacijama za zaštitu prava žena. Iz navedenog istraživanja možemo zaključiti da je velika većina ispitanika nesprijetna na aktivan angažman u slučaju gradnje LNG terminala« (str. 345). Čini se da ovo istraživanje rječito govori o potencijalima lokalnih sredina i građanskog društva u procesima demokratizacije odlučivanja, decentralizacije i regionalizacije političkih procesa u Hrvatskoj.¹⁹

Zaključak

Središnji dio ovog rada je prikaz jednog godišta (2007.) časopisa *Socijalna ekologija*. Time smo nastojali prikazati dimenzije današnjeg interesa istraživanja s područja socijalne ekologije te njihovu kompatibilnost, komplementarnost i međusobnu ovisnost kada su u pitanju istraživanja ekohistorije i bioetike. To je posebice vidljivo u nizu mjesta koja možemo uočiti kao presjek svih triju spomenutih područja (primjerice, problemi ekofeminizma, ili usporedbe dominacije nad prirodom i ženom, što je esencijalno historiografska građa). Može se zapaziti i znatan udio bioetičkih tema (primjerice, prava životinja, pitanja eutanazije itd.) u ovom časopisu, što svjedoči o mnogim dodirnim točkama spomenutih područja. Važno je napomenuti da je bioetika kao najmlađa od ovih disciplina (ili bolje interdisciplinarno područje!) po definiciji okrenuta rezultatima istraživanja drugih srodnih područja pa bi njezino istraživanje moglo biti fundirano i u socijalnoj ekologiji i ekohistoriji. Time bi se moglo postići kvalitetan sklop informacija i znanja, koja bi mogla postati temelj kvalitativno novog

¹⁹ Ovaj broj časopisa donosi niz prikaza knjiga. U ovom prikazu donosimo naslove djela i autore prikaza. Vesna Janković autorica je prikaza knjige Bernda Hamma i Russella Smandycha (eds.) *Cultural Imperialism. Essays on the Political Economy of Cultural Domination* (Broadview Press, Canada, 2005., 322 str.). Anja Mučić autorica je prikaza knjige Joséa da Cruz *Ecologia social de los desastres* (Montevideo, Coscoroba, 2003., 165 str.). Krunoslav Nikodem autor je prikaza knjige Zygmunta Bauman *Work, Consumerism and the New Poor* (Second Edition. Open University Press, McGraw-Hill House, 2005., 131 str.) te Marka Postera *Information please. Culture and Politics in the Age of Digital Machines* (Duke University Press, Durham and London, 2006., 303 str.). Marija Geiger autorica je prikaza knjige Carla A. Maide (ed.) *Sustainability and Communities of place* (Berghahn Books, New York, Oxford, 2007., 261 str.), dok je Ivanka Buzov autorica prikaza knjige Vandana Shiva *Earth Democracy. Justice, Sustainability and Peace* (South End Press, Cambridge (MA), 2005., 207 str.).

čovjekova pogleda na okoliš. Čini se da u tom pogledu socijalna ekologija i ekohistorija nude brojne pozitivne primjere i ohrabrenja.

U konačnici navedimo još uvijek aktualne riječi I. Cifrića, iako napisane prije skoro dvadeset godina, o ulozi socijalne ekologije u istraživanju pitanja odnosa čovjeka i okoliša. On napominje da »socijalna ekologija želi pomoći i naći svoje mjesto u stvaranju mosta, prije svega u shvaćanjima i svijesti znanosti, a onda i društva da čovjekovo svjesno ponašanje mora respektirati neke fundamentalne zakonitosti po kojima čovjek i sam pripada prirodi te da i sama priroda nosi sve više obilježja čovjekove ruke od koje traži pomoć u vlastitoj reprodukciji.«²⁰

Drugim riječima, treba izučavati povijesnu građu, empirijski tragati za odgovorima na pitanja i promišljati probleme. Prvo bi pripadalo historijskoj znanosti, drugo sociologiji, a treće bioetici. Čini se da je interdisciplinarnost u istraživanju okoliša najbolje mjesto i mogućnost za to.

Summary

In this paper author tries to give some basic information on social ecology through the analysis of articles issued in the scientific magazine »Socijalna ekologija« that has been published in Croatia for seventeen years now. The frame of this analysis is put in the context of similar research of ecobistory and bioethics. The intention of this paper is to emphasize the importance of multidimensional and interdisciplinary investigations. It seems that the problem of environment is very suitable for this.

²⁰ Usp. Cifrić, Ivan. *Socijalna ekologija. Prilozi zasnivanju discipline*. Globus, Zagreb, 1989., str. 332.

Ekonomaska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic and Environmental History

Volumen IV. / Broj 4
Zagreb - Samobor 2008.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Zagreb
(moderator: Hrvoje Petrić)

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (voditelj: prof. dr. sc. Drago Roksandić)

Urednici / Editors-in-chief:

Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Nataša Štefanec, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Tatjana Buklijaš (Cambridge, UK), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalçik (Ankara, Turska), Egidio Ivetić (Padova, Italija), Aleksandar Jakir (Split, Hrvatska), Silvije Jerčinović (Križevci, Hrvatska), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb, Hrvatska), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Nataša Štefanec (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (Osijek, Hrvatska)

Grafički urednik / Graphic design:

Alojz Zaborac

Prijelom / Layout:

Meridijani, Hrvoje Herceg

Lektura / Language editing:

Aleksandra Slama

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN:

1845-5867

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2008.

Adresa uredništva / Mailing address:

Hrvoje Petrić (urednik)
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@inet.hr

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH, Hrvatske gospodarske komore i Koprivničko-križevačke županije
